

Renata Kamińska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
e-mail: r.kaminska@uksw.edu.pl

*Augustus nova officia excogitavit (Suet., Aug. 37). Oktawian August twórcą cura urbis?**

SUMMARY

Augustus nova officia excogitavit (Suet., Aug. 37)
Octavian Augustus the Creator of the *Cura Urbis*?

The *curatores urbi*, together with the prefects, are a part of the most characteristic Roman offices during the period of the principate. Thanks to the available source texts, particularly *De aquaeductu urbis Romae*, as well as thanks to the inscriptions, nowadays we have fairly precise information about the functions fulfilled by those officials. The doubts concern primarily the moment and the circumstances of the creation of the *curatores urbi*. According to Suetonius those officials, and especially *curatores aquarum, curatores riparum et aloe Tiberis, curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* and *curatores viarum* were created by Augustus. However, that opinion raises doubts. The purpose of this very article is to determine to what extent the opinion of Suetonius is true and correct.

Key words: *Augustus, Suetonius, Roman public law, cura urbis, curatores urbi.*

Wyrażenie *cura urbis* funkcjonowało już w republice. Określano nim tę część zadań edylów, która wiązała się ze sprawowaniem szeroko rozumianego nadzoru nad Miastem. W praktyce obejmował on niemal wszystkie obowiązki polegające na zapewnieniu prawidłowego funkcjonowania infrastruktury miejskiej oraz jej ochrony. Oznacza to, że zarówno na edylach, jak i na cenzorach, spoczywała odpowiedzialność za stan m.in. takich miejsc publicznych jak drogi, place, świątynie i budynki, a także najważniejszych, zwłaszcza z punktu widzenia mieszkańców miasta, instalacji i urządzeń, tj. akwedukty

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010–2013 jako projekt badawczy.

czy ścieki¹. W szczególności więc *aediles* dbali o porządek i czystość na ulicach², a także o bezpieczeństwo poruszania się nimi³. *Procuratio aedium sacrarum* obejmowała koordynację pracy strażników świątynnych (*aeditui*), strzeżenie wyposażenia świątyń oraz troskę o stan techniczny budynków sakralnych⁴. Z kolei z pieczę nad systemem kanalizacyjnym w dużym stopniu wiązała się kontrola stanu sanitarnego miasta, zaś z pieczę nad akweduktami – zapewnianie stałych i nieprzerwanych dostaw wody do miasta⁵. *Cura urbis* sprawowana przez edylów w okresie republiki w żadnym razie nie była więc jednorodna pod względem charakteru wykonywanych przez nich zadań. Składał się na nią bowiem szereg pomniejszych *cura*, określanych różnie w zależności od obiektu podlegającego trosce urzędników. W związku z tym mówimy o *cura viarum*, *cura aedium* zarówno *sacrarum* i *publicorum*, jak też *privatorum* oraz *cura aquarum*. Nie ulega zatem wątpliwości, iż zakres obowiązków spoczywających w republice na edylach był ogromny i różnorodny.

Już w pierwszych latach pryncypatu kompetencje edylów zaczęły ulegać zmianom. Zasadniczo sprowadzały się one do ograniczania prerogatywy tych magistratus, co polegało na odbieraniu im poszczególnych obowiązków i przekazywaniu ich urzędnikom cesarskim na czele z kuratorami. Od tej pory *cura urbis* znajdowała się głównie w ich rękach. Jednak sposób, w jaki miała być odtąd realizowana, całkowicie odbiegał od modelu republikańskiego. W przeciwieństwie do edylów, poszczególni kuratorzy nie zajmowali się bowiem jednocześnie różnymi aspektami życia miejskiego, ale każdemu z nich przydzielano określoną część obowiązków w ramach nadzoru nad Miastem. Można

¹ Front., *De aq.* 94–99; PS 5,6,2; W. Kunkel, R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, München 1995, s. 474–475, 487; M. Kuryłowicz, *Nadzór magistratur rzymskich nad porządkiem publicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo i porządek publiczny – historia, teoria, praktyka: Konferencja naukowa*. Hadle Szklarskie, 26 września 2003 r., red. E. Ura, Rzeszów 2003, s. 44–45.

² Więcej o problematyce czystości w Rzymie zob. M. Kuryłowicz, *D. 48,24: 'De cadaveribus punitorum'*. *Prawo rzymskie o zwłokach osób skazanych za przestępstwa przeciwko państwu*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 124; idem, *Publiczne porządki i nieporządki pogrzebowe w okresie wczesnego cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, red. K. Amielańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2010, s. 164–171.

³ Do ochrony ruchu pieszych służył wydany przez edyla kurulnego edykt *de feris*. Zob. O. Lenel, *Das Edictum perpetuum*, Leipzig 1927, s. 566. Więcej na temat wspomnianego edyktu zob. G. Impalomeni, *L'editto degli edili curuli*, Padova 1955, s. 86–88; T. Palmirski, *How the commentaries to 'de his qui deiecerint vel effuderint' and 'ne quis in suggrunda' edicts could be used on the ground of 'edictum de feris'*, „RIDA” 2006, nr 53, s. 324 i nast.; idem, *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez zwierzęta według 'edictum de feris'*, „CPH” 2007, nr 59.1, s. 174 i nast.

⁴ PS. 5,6,2; G. Wissowa, s.v. *aedilis*, „RE” 1894, nr 1, kol. 454; W. Kunkel, R. Wittmann, op. cit., s. 487; R. Kamińska, *Zarys kompetencji edylów jako urzędników miejskich*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2013, nr 88, s. 74.

⁵ M. Kuryłowicz, *'Tresviri capitales' oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales UMCS”, Sec. G Ius, 1993, nr 40, s. 75; W. Kunkel, R. Wittmann, op. cit., s. 488.

wręcz powiedzieć, iż każde kolegium *curatores* specjalizowało się w innym sektorze działalności administracyjnej i tylko za niego ponosiło odpowiedzialność. Mimochodem pojawia się pytanie, czy taki system zarządzania miastem, zwłaszcza tak dużym i rozwiniętym pod względem gospodarczo-społecznym jak Rzym, spełnił pokładane w nim nadzieje. Jest to ważne pytanie, jednak nie na nie będziemy starali się znaleźć odpowiedzi. Problem, jaki należy zgłębić w pierwszej kolejności, dotyczy raczej początków istnienia poszczególnych urzędów kuratorów funkcjonujących na terenie Rzymu od pierwszych lat pryncypatu.

Za twórcę *curatores* już w starożytności uważano Augusta. Taki pogląd reprezentował m.in. biograf i antykwarysta Gaius Swetoniusz Tranquillus, czemu dał wyraz w przytoczonym poniżej fragmencie *De vita caesarum* pochodzącym z rozdziału poświęconego pierwszemu princepsowi:

Suet., Aug., 37,1: *Quoque plures partem administrandae rei p. caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, praefecturam urbis, triumviratum legendi senatus et alterum recognoscendi turmas equitum, quotiensque opus esset. censores creari desitos longo interuallo creavit. numerum praetorum auxit.*

Swetoniusz stwierdził, iż August, celem dopuszczenia jak największej części obywateli do udziału w rządzeniu państwem, stworzył wiele nowych urzędów, do których w pierwszej kolejności należeli kuratorzy i prefekci o różnorodnych funkcjach.

Nietrudno zauważyć w zacytowanym fragmencie ukrytą pochwałę dla poczynań princepsa. Dotyczy to w szczególności pierwszej części fragmentu, z której wynika, jakoby podstawowym i zarazem najważniejszym motywem tworzenia nowych urzędów przez Augusta była chęć podzielenia się z ludem rzymskim władzą, przynajmniej w zakresie administracji państwowej. W tym kontekście należy ustalić dwie kwestie. Po pierwsze, na ile słowa Swetoniusza – *quoque plures partem administrandae rei p. caperent, nova officia excogitavit*, a zwłaszcza kończący to zdanie czasownik *excogitare*, można uznać za prawdziwy i słuszny. Ta wątpliwość łączy się z drugą. Chodzi mianowicie o to, czy słowa uznania adresowane przez antykwarystę do Augusta nie były jednak nieco przesadzone, czy nie zbyt wiele przypisano mu zasług i czym tak naprawdę kierował się cesarz, budując taki model administracji miejskiej w Rzymie. Czy powstanie tych urzędów było rzeczywiście konieczne, wymuszone i uzasadnione panującą sytuacją, czy też można doszukiwać się w działaniach princepsa również, a może głównie, racji politycznych? Mówiąc inaczej, czy za rozwojem *cura urbis* nie stał jakiś dobrze skrywany i skrętnie realizowany cel polityczny? Poniższe rozważania będą poświęcone wyjaśnieniu tylko pierwszej kwestii, a więc ustaleniu korzeni urzędów poszczególnych *curatores* wymienionych przez Swetoniusza w zacytowanym wyżej fragmencie jego biografii.

Pierwszy urząd, którego utworzenie Swetoniusz przypisał Augustowi, to *curator operum publicorum*. Już na wstępie trzeba zaznaczyć, iż spośród wszystkich urzędów funkcjonujących w ramach *cura urbis*, o tym wspólnie wiemy najmniej, co jest spowodowane przede wszystkim dość skąpym materiałem źródłowym na jego temat. Najwięcej informacji dostarczają inskrypcje, choć i one pozwalają jedynie snuć domniemania na temat początków tego urzędu, nie dają natomiast podstaw do wyciągania pewnych wniosków.

Za uznaniem Augusta za twórcę *curatores operum publicorum* przemawiają dwa argumenty. Pierwszym mogłyby być, oczywiście, słowa Swetoniusza (Suet., *Aug.* 37) przypisującego tę zasługę właśnie jemu. Nie jest to jednak mocny argument. Bardziej przekonująca jest treść jednej z inskrypcji odnalezionych w Castelvecchio, antycznej stolicy regionu położonego w Dolinie Subequana w środkowej Italii⁶. Zawiera ona nazwisko Quintusa Variusa Geminusa pełniącego funkcję kuratora pod rządami Augusta (27 r. p.n.e.–14 r. n.e.) albo u początków panowania Tyberiusza (14–37 r.). Uwagę przyciąga również tytuł, jaki nosił ten urzędnik – *curator aedium sacrarum monumentumque publicorum tuendorum*⁷. Jest to najstarszy znany nam przykład tego urzędu, a zarazem jedynej noszący tę pierwotną nazwę⁸. Drugi kurator z tego okresu to Torquatus Novellius Atticus, jednak jego urząd nazywał się już inaczej – *curator locorum publicorum*⁹.

Różnorakie nazewnictwo stosowane w odniesieniu do omawianego urzędu sugeruje, że w jego przypadku nie występowała jedna oficjalna tytulatura. Najprawdopodobniej nie istniała też żadna reguła, zgodnie z którą określony urzędnik otrzymywałby określony tytuł. Nazwy urzędów *curatores* brzmiały różnie w zależności od okresu historycznego oraz miejsca ich działalności. Z racji tego, iż był to urząd kolegialny, z reguły dwuosobowy, pełniący go urzędnicy dzielili się między sobą kompetencjami, co doprowadziło do wykształcenia się nowych określeń dla tych *curatores*¹⁰. Taka sytuacja miała miejsce choćby pod rządami Marka Aureliusza (161–180 r.). Jeden kurator miał zajmować się *opera*

⁶ W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, 1854, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=superaequum-geo>.

⁷ CIL IX 3305, 3306 (=ILS 932).

⁸ *Le dictionnaire des antiquités*, s.v. *curatores aedium sacrarum, locorum et operum publicorum*, red. M. M. Daremberg, Edm. Saglio, t. 1, vol. 2, s. 1622. Nazwa urzędu podana przez Swetoniusza, czyli *curator operum publicorum*, była zatem jedną z wielu, jakimi posługiwano się w odniesieniu do tych urzędników. *Curatores operum publicorum* występowali także w czasach Wespazjana (69–79 r.) i Hadriana (117–138 r.). Zob. CIL IX 1160; X 1266, 1799; 3759.

⁹ *Le dictionnaire des antiquités*, s.v. *curatores...*, s. 1622 za: B. Borghesi, *Iscrizioni di Fuligno*, „Annali dell’istit. arch. di Roma” 1846, nr 18, s. 317.

¹⁰ Zdaniem Th. Mommsena, *Römisches Staatsrecht* 3, II.2 (Tübingen 1899), przedruk Graz 1952, s. 443–445, nr 5, różne nazwy stosowane w stosunku do *curatores operum publicorum* są efektem prac redaktorów tekstów epigraficznych, którzy w ten sposób chcieli osiągnąć lepszą zwięzłość w przedstawianiu tychże urzędników.

publica i taki też przyjął tytuł – *curator operum publicorum et maximorum*, drugi został *curator aedium sacrarum*¹¹.

O wiele szerszy zakres obowiązków spoczywał na innym kuratorze, Klaudiuszu Frontonie, który za panowania Lucjusza Werusa, *nota bene* rządzącego wspólnie z Markiem Aureliuszem w latach 161–169 r., pełnił rolę *curator aedium locorumque publicorum*¹². A zatem doszło do skumulowania w rękach jednego urzędnika pieczy nad budynkami i miejscami publicznymi.

O ile różna była tytułatura w odniesieniu do *curatores*, o tyle wspólne było pochodzenie powierzonych im obowiązków. Częściowo przejęli je oni bowiem po zlikwidowanym urzędzie cenzora, którego zadaniem była *sarta tecta aedium sacrarum locorumque communium tueri*¹³, a częściowo od edylów, w republice pełniących *procuratio aedium* stanowiącą integralną część *cura urbis*¹⁴.

Wziąwszy pod uwagę słowa Swetoniusza oraz treść inskrypcji, a przy tym nie znalazłszy żadnych innych śladów istnienia *curatores operum publicorum* przed 27 r. p.n.e., można skłonić się ku proponowanej we współczesnej literaturze opinii, iż swoją działalność rozpoczęli oni właśnie pod rządami pierwszego princepsa. Próby sprecyzowania okresu, w którym doszło do wyłonienia się pierwszych *curatores*, podejmowali m.in. A. Burdese¹⁵ i O. F. Robinson¹⁶, którzy za najbardziej prawdopodobny moment uważają schyłkowy okres panowania Augusta. O wiele szerszy przedział czasowy przyjmuje A. Kolb¹⁷, według której do powołania *curatores aedium sacrarum et operum publicorum* mogło dojść między 12 r. p.n.e. a 14 r. n.e., czyli w okresie między śmiercią Marka Agryppy a śmiercią Oktawiana Augusta.

Również urząd *curator viarum*, w mniemaniu Swetoniusza, powstał za panowania i z inicjatywy Augusta. Trudno stwierdzić, czy ta opinia wynika z niewiedzy biografą, czy ze skrótu myślowego, jakim być może się posłużył. Nie-

¹¹ CIL VI 1854, 31338a (=ILS 452). Nie jest to zresztą jedyny przypadek pełnienia urzędu *curator aedium sacrarum* pod rządami tego cesarza. Zob. także ILS 1080 oraz Ch. Bruun, *Die 'Historia Augusta', die Proskriptionen des Severus und die 'curatores operum publicorum'*, „Arctos” 1990, nr 24, s. 10, przyp. 22; A. Palma, *Le 'curae' pubbliche. Studi sulle strutture amministrative romane*, Napoli 1991, s. 221.

¹² ILS 1098. Podobnie brzmiała nazwa urzędu kuratora sprawowanego przez Marka Klodiusza Pupiena Pulchera Maximusa, konsula z 234 (236?) r. – *curator aedium sacrarum et operum locorum*. Zob. ILS 1185; A. Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung in der Stadt Rom*, Stuttgart 1993, s. 29.

¹³ Cic., *ad Fam.* 13,11; Liv. 42,3,7. Precyzyjnie na temat znaczenia zwrotu *sarta tecta tuenda locare*, w tym również w odniesieniu do *aedes sacrae* zob. A. Trisciuglio, *'Sarta tecta, ultratributa, opus publicum faciendum locare'*. *Sugli appalti relativi alle opere pubbliche nell'età repubblicana e augustea*, Napoli 1998, s. 7–32; A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 272–273.

¹⁴ Th. Mommsen, *op. cit.*, s. 975.

¹⁵ A. Burdese, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1987, s. 177.

¹⁶ O. F. Robinson, *Ancient Rome. City Planning and Administration*, London–New York 1992, s. 54.

¹⁷ A. Kolb, *op. cit.*, s. 25.

mniej, przypisanie Augustowi zasługi, jaką miałyby być rzekome wymyślenie (*excogitavit*) tego urzędu, jest po prostu nieprawdą. Ten kurator, jako jedyny spośród wszystkich czterech wymienionych przez Swetoniusza, znany był już bowiem w okresie republikańskim¹⁸. Aż trudno uwierzyć, że skrupulatnie opisujący historię żywotów cesarzy biograf mógłby zbagatelizować ten problem, tym bardziej że u schyłku republiki *curator viarum* był nie kto inny, jak Juliusz Cezar, wujeczny dziadek Oktawiana¹⁹. Faktem jest, że przedstawiając życie Cezara, Swetoniusz również nie wspominał o tym epizodzie w jego karierze politycznej. Uczynił to natomiast Plutarch, który stwierdził, iż najprawdopodobniej rok przed objęciem urzędu edyla kurulnego, a więc w 66 r. p.n.e., Cezar pełnił funkcję *curator viae Appiae*:

Plut., *Caes.* 5,4: ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν ὁδοῦ τῆς Ἀππίας ἀποδειχθεὶς ἐπιμελητῆς πάμπολλα χρήματα προσανάλωσε τῶν ἑαυτοῦ [...].

Był to, co prawda, zaledwie epizod na tle całej działalności politycznej dyktatora, jednak z pewnością niepozbawiony znaczenia. Dobre administrowanie drogą, zwłaszcza tak dużą i ważną jak *via Appia* (nie bez powodu nazywaną przez Rzymian *Regina Viarum*²⁰), troska o jej stan oraz wygodę podróżujących, były doskonałym sposobem na ułatwienie Cezarowi zaskarżenia sobie sympatii i przychylności tych ostatnich. Ci z kolei mogli wkrótce w bardzo praktyczny sposób wyrazić swą wdzięczność kuratorowi, oddając na niego głos w wyborach na urząd edyla kurulnego. Z tego, jak wiele korzyści płynęło z pełnienia *cura viarum*, musiał sobie zdawać sprawę również Marcus Minucius Thermus, który jak dowiadujemy się z przekazu Cycerona, kandydował na urząd konsula, pełniąc w tym samym czasie funkcję *curator viae Flaminiae*²¹. Niestety, żadne teksty źródłowe nie dostarczają nam dokładniejszych danych o tym urzędzie z okresu republikańskiego. W oparciu jedynie o zdawkowe informacje, jakie współcześnie posiadamy na ich temat dzięki przekazom choćby Plutarcha czy Cycerona, możemy sądzić, iż był to w tym okresie urząd dość specyficzny, jeśli chodzi o zasady jego funkcjonowania czy treść przypisanych do niego zadań. Niezbitym dowodem potwierdzającym istnienie urzędu *curator viarum* w czasach poprzedzających rządy Oktawiana Augusta, jest treść

¹⁸ R. Kamińska, *Ochrona dróg publicznych przez urzędników rzymskich*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, nr 8.2, s. 90.

¹⁹ Suet., *Aug.* 4;8.

²⁰ Statius, *Silvae* 2,2.

²¹ Cic., *Ad Att.*, 1,1,2: *Nemo est enim ex iis, qui nunc petunt, qui, si in nostrum annum reciderit, firmior eandem fore videatur, propterea quod curator est viae Flaminiae, quae tum erit absoluta sane facile*. Zob. także CIL VI 31603; CIL I 593=VI 1299; T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. II, 99 B.C.–31 B.C., New York 1952, s. 141.

uchwalonej w 50 r. p.n.e. z inicjatywy trybuna plebejskiego *Rogatio Scribonia viaria*²². Na jej podstawie doszło po powołaniu po raz pierwszy kuratora do spraw dróg publicznych, który odtąd działał jako stały i samodzielny urzędnik państwowy. Od tej pory urząd ten zaczął przekształcać się z doraźnego w regularną i stałą, sprawowaną przez pięć lat magistraturę²³. Tym bardziej więc utwierdzamy się w przekonaniu, iż w odniesieniu do *curator viarum* nie tylko na wyrost, ale wręcz nieprawdziwe jest uznanie za jego twórcę Augusta. Rola princepsa polegała raczej na zinstytucjonalizowaniu tego urzędu. Pod jego rządami kuratorzy ci funkcjonowali w sposób stały, a ich kompetencje zostały dokładniej określone, zwłaszcza pod względem terytorialnym. Ich władza rozciągała się bowiem przede wszystkim nad drogami podmiejskimi. Urząd *curator viarum* zorganizowany według nowych reguł zaczął funkcjonować już w pierwszych latach panowania Augusta i, co ciekawe, jako pierwszy objął go sam princeps w 20 r. p.n.e.²⁴

Reorganizacja *cura viarum* zbiegła się w czasie ze zniesieniem innego urzędu o funkcjach niemal identycznych jak te, które przydzielono kuratorom. Chodzi mianowicie o usuniętych z administracji publicznej *duovirii viis extra urbem purgandis*²⁵. Byli to niżsi urzędnicy, którzy do 20 r. p.n.e. zajmowali się drogami publicznymi poza obrębem Rzymu aż do pierwszego kamienia milowego od niego²⁶. Do ich obowiązków należała troska o czystość i utrzymywanie dróg w należytym stanie technicznym²⁷. Choć oba wymienione wydarzenia z 20 r. p.n.e. z pozoru wydają się łączyć w logiczną całość, to jednak stwierdzenie jednoznaczne, że powołanie *curatores viarum* było wynikiem usunięcia *duoviri* jest dość ryzykowne, tym bardziej że same źródła nie dają nam wyraźnych podstaw do formułowania takiego twierdzenia. Co więcej, w literaturze istnieje pogląd, że oba te urzędy przez pewien czas funkcjonowały równocześnie. Powodem zaś, dla którego August miałby ostatecznie usunąć *duovirów*, było to, że oni i kuratorzy coraz częściej zajmowali się tymi samymi

²² G. Rotondi, *Leges Publicae Populi Romani*. *Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Hildesheim 1962, przedruk), s. 413.

²³ Cic., *Ad Fam.* 8,6,5; Appian, *B.C.* 2,27; J. M. de la Peña Olivas, *Alcance y organización de las obras públicas en el Imperio Romano*, [w:] *Nuevos de las obras Públicas Romanas*, Astorga 2006, s. 363.

²⁴ Dio Cass. 54,8: Ταῦτα μὲν ἐπὶ ἐκεῖνοις ὕστερον ἐπράχθη· τότε δὲ αὐτός τε προστάτης τῶν περὶ τὴν Ῥώμην ὁδῶν ἀφειθείς καὶ τὸ χρυσοῦν μίλιον κεκλημένον ἔστησε, καὶ ὁδοποιούς αὐταῖς ἐκ τῶν ἑστρατηγηκότων, ῥαβδούχοις δύο χρημένους, προσέταξε.

²⁵ Dio Cass. 54,26: Καὶ τὰ μὲν σώματα καὶ αὐτός που αὐτῶν ἑώρα, περὶ δὲ δὴ τῶν οὐσιῶν ὄρκοις ἐπιστοῦτο αὐτῶν τε ἐκεῖνων καὶ ἐτέρων συνομνόντων σφίσι καὶ λογισμὸν τῆς τε ἀπορίας ἅμα καὶ τοῦ βίου διδόντων.

²⁶ *Tab. Her.* 2,50–52: *Quo minus aed(iles) et Illvir(eti) vieis in urbem purgandei, Ilvir(eti) vieis extra propiusve urbem Rom(am) passus [M] | purgandei [...]*. W obrębie murów miejskich te same kompetencje znajdowały się w rękach *quattuorviri viis in urbe purgandis* oraz edylów. Zob. D. 1,2,2,30.

²⁷ R. Kamińska, *Ochrona dróg publicznych...*, s. 86–87.

drogami, co musiało destrukcyjnie wpływać na tych pierwszych urzędników, którzy siłą rzeczy tracili na znaczeniu²⁸.

Wziąwszy pod uwagę fakt, iż *curatores viarum* od początku pryncypatu pełnili swoje funkcje poza obrębem Rzymu, powstaje wątpliwość odnośnie do tego, czy w takim razie należy ich zaliczać do grona urzędników pełniących *cura urbis*. Wydaje się, że jednak tak, ponieważ nie da się całkowicie odciąć ich zadań od funkcjonowania Miasta, zwłaszcza że w tym okresie drogi publiczne były podstawowym szlakiem transportowym i handlowym. Poza tym z reguły zaczynały się one w Rzymie i następnie ciągnęły przez całą długość półwyspu, a w wielu przypadkach nawet dalej w głąb kontynentu. Tak więc niejednokrotnie stan drogi poza Rzymem miał wpływ na jej funkcjonowanie w obrębie murów miejskich i odwrotnie²⁹.

Kolejny urząd funkcjonujący w ramach *cura urbis*, którego utworzenie, zdaniem Swetoniusza, Rzym zawdzięczał Augustowi, to *curator aquarum*. Na temat tego urzędnika, a przede wszystkim jego kompetencji, posiadamy dużą wiedzę dzięki rzetelnym informacjom zebranych przez jednego z *curatores aquarum* z lat 96–98 n.e., Sextusa Juliusza Frontinusa w jego *De aquaeductu urbis Romae*. Jeśli chodzi o powstanie tego urzędu, to najważniejsze są następujące dwa fragmenty wspomnianego traktatu:

Front., *De aq.* 98,1: *Primus M. Agrippa post aedilitatem quam gessit consularis operum suorum et munerum velut perpetuus curator fuit.*

Front., *De aq.* 99,4–5: *Modulos etiam, de quibus dictum est, constituit et rei continendae exercendaeque curatorem fecit Messalam Corvinum, cui adiutores dati Postumius Sulpicius praetorius et Lucius Cominius pedarius. Insignia eis quasi magistratibus concessa est [...].*

Jak informuje nas Frontinus, Marek Agryppa po złożeniu urzędu edyla, który sprawował po konsulacie, był pierwszym jak gdyby stałym kuratorem swoich prac i darów³⁰.

W celu zaś utrzymania całego systemu w porządku i ruchu, mianował kuratorem Messalę Korwinusa, któremu przydzielił dwóch pomocników: Postumiusza Sulpicjusza i Lucjusza Kominiusza. Przyznano im insygnia tak jak urzędnikom.

²⁸ Th. Mommsen, op. cit., s. 603–604; R. Fischer, *Umweltschützende Bestimmungen im römischen Recht*, Aachen 1996, s. 93.

²⁹ Przykłady zob. R. A. Staccioli, *The Roads of the Romans*, Los Angeles 2003, s. 35–51.

³⁰ *Opera i munera* wymienione przez Frontinusa można też rozumieć zgodnie z przekładem C. Kunderewicza, który tłumaczy je odpowiednio jako: „urządzenia wodociągowe” i „fontanny monumentalne”. Zob. *O akweduktach miasta Rzymu. Frontinus*, przeł. i wstęp C. Kunderewicz, „Prace Zakładu Archeologii Antycznej IHKM PAN” 1961, z. 19, s. 58.

Przede wszystkim, z przytoczonych fragmentów wypowiedzi Frontinusa na temat początków istnienia urzędu kuratora do spraw wód publicznych w Rzymie, nie wynika jednoznacznie, że jego twórcą był Oktawian August. Jak bowiem stwierdził Frontinus, pierwszym *curator aquarum* został Marek Wipsaniusz Agryppa, który funkcję tę objął zaraz po zakończeniu edylatu, a więc w 32 r. p.n.e. Niestety, Frontinus raczej skąpo opisuje ten urząd z okresu, gdy piastował go Agryppa. Nie wspomina nic ani o sposobie obsadzania go, ani o czasie sprawowania, a więc podstawowych cechach każdego stanowiska państwowego. Jednak mówiąc o *cura aquarum* Agryppy, Frontinus posłużył się niezwykle ważnym określeniem – *primus curator aquarum perpetuus*, dzięki któremu możliwe jest przybliżenie charakteru tego urzędu. W pierwszym z cytowanych fragmentów *De aquaeductu urbis Romae* (Front., *De aq.* 98,1) została zawarta ważna, z punktu widzenia naszych rozważań, informacja. Frontinus bowiem niemal jednoznacznie stwierdził, że urząd *curator aquarum* istniał na wiele lat przed objęciem władzy przez Augusta, któremu Swetoniusz przypisał jego utworzenie. Słowa Frontinusa pozwalają posunąć się o kolejny krok. Otóż zestawienie przez niego terminów *primus* i *perpetuus* na określenie *curator aquarum* w osobie Agryppy sugeruje, że również i on nie objął tej funkcji jako pierwszy w historii urzędu, a jedynie jako pierwszy pełnił ją w sposób stały. Może to oznaczać, choć znów nie znajdujemy na to żadnego potwierdzenia w tekstach źródłowych, że Rzymianie znali ów urząd o wiele wcześniej niż okres, w którym współcześnie umiejscawia się jego występowanie. Jednak można domniemywać, że wówczas był on jeszcze sprawowany doraźnie. Zatem nazywając Marka Agryppę *perpetuus curator aquarum*, Frontinus miał na myśli zapewne przede wszystkim to, że jako pierwszy pełnił on tę funkcję przez dłuższy czas. W przypadku Agryppy był on rzeczywiście dość długi, bo jego urzędowanie przerwała dopiero śmierć w 12 r. p.n.e., co oznacza, że zajmował to stanowisko dwadzieścia lat. Również i ta informacja jest cenna, jeśli zależy nam na scharakteryzowaniu urzędu *curator aquarum* u jego początków. Okazuje się bowiem, że nie był to urząd kadencyjny, co stanowiło cechę typową dla magistratur republikańskich, ale raczej sprawowano go dożywotnio. Dla administracji rzymskiej z tego okresu jest to więc nowość³¹.

Śledząc początki *perpetua cura aquarum* i działalność Marka Agryppy³² w tej dziedzinie, można odnaleźć jeszcze jedną, zważywszy na okres historyczny, nieprawidłowość. Zwraca na nią uwagę treść drugiego z przytoczonych fragmentów *De aquaeductu urbis Romae*, gdzie Frontinus podał nazwiska pierwszych mianowanych przez Augusta *curatores*. Taka informacja nie została natomiast podana odnośnie do mianowania *curator aquarum* Agryppy. Wniosek

³¹ *Le dictionnaire des antiquités*, s.v. *curatores...*, s. 1621.

³² Więcej na temat działalności Marka Agryppy w zakresie zaopatrzenia Rzymu w wodę zob. Front., *De aq.* 9–10.

w tej sytuacji może być w zasadzie tylko jeden: do oficjalnego powołania go na to stanowisko w ogóle nie doszło, a stało się tak dlatego, iż on sam ogłosił się kuratorem. Niewykluczone, że było to także jedną z głównych przyczyn, dla których nie tylko nie pobierał on wynagrodzenia za swoją pracę, co akurat odpowiadało zasadzie nieodpłatności za sprawowanie urzędu w republice, ale też każde przedsięwzięcie przeprowadzone w ciągu dwudziestu lat urzędowania osobiście finansował³³.

Jaki zatem, na tle *cura aquarum* kierowanej przez niemal ćwierć wieku przez Agryppę, był udział Oktawiana Augusta, *nota bene*, późniejszego teścia Marka Wipsaniusza³⁴, w tworzeniu tego urzędu? Zasadniczo wszystko, co do tej pory zostało powiedziane na temat działalności Agryppy, zaprzecza słowom Swetoniusza przypisującego princepsowi stworzenie urzędu *curator aquarum*. Nie można natomiast odmówić Augustowi zasług w zakresie umacniania i udoskonalania go. Z całą pewnością widział on i doceniał jego znaczenie³⁵, czego najlepszym dowodem jest fakt, iż już rok po śmierci Agryppy doprowadził do uchwalenia *senatus consultum de aquaeductibus*, na mocy którego urząd ten ostatecznie się ukonstytuował. Tą uchwałą senatu z 11 r. p.n.e.³⁶ oraz mocą ustawy *lex Quinctia de aquaeductibus* z 9 r. p.n.e.³⁷ ostatecznie określono reguły powoływania i funkcjonowania *curatores aquarum*, którzy od tej pory działali jako kolegium³⁸.

Kontrowersje na temat daty powstania odnoszą się również do *cura riparum et alvei Tiberis*. Wynikają one przede wszystkim z braku zgodności w tej sprawie w samych tekstach źródłowych. Zgłębiając to zagadnienie, polemamy w zasadzie wyłącznie na przekazach Swetoniusza, przekonanego o tym, iż twórcą urzędu *curator riparum et alvei Tiberis* był August, oraz historyków, Tacyty i Kasjusza Diona, którzy zasługę tę przypisywali drugiemu princepsowi, czyli Tyberiuszowi³⁹.

³³ F. W. Shipley, *Agrippa's Building Activities in Rome*, Washington 1933, reprint Eugene 2008, s. 25.

³⁴ Suet., *Aug.* 63,3–4.

³⁵ O tym, jak August doceniał i publicznie podkreślał zasługi Agryppy, zob. Suet., *Aug.*, 42,2: [*Augustus*] *querentem de inopia et caritate vini populum severissima coercuit voce: satis provisum a genero suo Agrippa perductis pluribus aquis, ne homines sitirent.*

³⁶ P. F. Girard, *Textes de droit romain. Publié et annoté*, Paris 1913, s. 130–132; FIRA, I, s. 276–280; G. Rotondi, *op. cit.*, s. 453.

³⁷ P. F. Girard, *op. cit.*, s. 105–107; FIRA, I, s. 152–154.

³⁸ Więcej na temat zasad funkcjonowania *cura aquarum* w pryncypacie zob. R. Kamińska, 'Cura aquarum' w prawie rzymskim, „Zeszyty Prawnicze” 2010, nr 10.2, s. 106–110.

³⁹ Również w literaturze istnieje kilka teorii na temat okresu i okoliczności, które doprowadziły do powołania pierwszych *curatores riparum et alvei Tiberis*. Jedną z nich, reprezentowaną przez większość badaczy, jest teoria, zgodnie z którą za twórcę urzędu *curator riparum et alvei Tiberis* uważa się Tyberiusza. Zob. G. Scherillo, *Lezioni di diritto romano. Le cose*, Milano 1945, s. 163; R. Viganò, *Appunti sulla 'cura riparum et alvei Tiberis': gestione diretta o indiretta?*, [w:] *Studi in onore di Gaetano Scherillo*, Milano 1966, s. 805; R. Orestano, *Il „problema delle persone giuridiche” in*

Jeśli chodzi o przekaz Swetoniusza, to tym, co najmniej przekonuje o prawdziwości jego tezy, jest brak jakiegokolwiek próby dowiedzenia jej słuszności. Przede wszystkim nie uczynił tego w cytowanym już kilkakrotnie fragmencie żywota Augusta swojego autorstwa (Suet., *Aug.* 37). Jedyne, czego dowiadujemy się od antykwarysty na temat działalności princepsa w tej sferze życia Miasta, zawiera poniższy fragment jego dzieła:

Suet., *Aug.*, 30: [...] *ad coercendas inundationes alveum Tiberis laxavit ac repurgavit completum olim ruderibus et aedificiorum prolotionibus coartatum.*

Zgodnie z relacją Swetoniusza, August oczyścił koryto Tybru z gruzu, jaki nagromadził się tam na skutek rozbudowy domostw nad brzegiem rzeki, oraz rozszerzył je. Wymienione czynności podjęte przez princepsa to najprawdopodobniej datowane na 7 r. p.n.e. wytyczenie przez niego, na mocy uchwały senatu (*ex senatus consulto*) granic Tybru⁴⁰. Osobiste zaangażowanie władcy w tego rodzaju działalność sugeruje przede wszystkim, że w tym okresie nie funkcjonowała jeszcze *cura riparum et alvei Tiberis*. Z drugiej strony zastanawiający jest fakt, dlaczego wbijaniem *cippi* princeps zajął się osobiście. W republice było to domeną cenzorów⁴¹. Jednakże zważywszy na fakt, iż August zlikwidował ten urząd, część związanych z nim obowiązków, siłą rzeczy, musiała spaść czy to na niego, czy też zostać przekazana innym urzędnikom, republikańskim albo cesarskim. W omawianym przypadku, jak wynika z relacji Swetoniusza, princeps przyjął pierwsze rozwiązanie, a więc sam zajął się regulacją granic Tybru⁴². Biograf nic jednak nie wspomniał o powołaniu pierwszych *curatores riparum et alvei Tiberis*, do których, jak wynika z nazwy urzędu, miała odtąd należeć piecza nad największą i najważniejszą z italskich rzek. Tyber był przez Rzymian postrzegany dwojako. Z jednej strony jako destrukcyjna, potężna siła, która co jakiś czas odbierała życie setkom mieszkańców oraz niszczyła ich dobytki. Z drugiej strony nie będzie przesadą stwierdzenie, że Rzymianie byli od Tybru uzależnieni. Aż do 312 r. p.n.e., kiedy to Appius Klaudiusz Caecus wznosił pierwszy akwedukt dostarczający wodę do Miasta, Tyber oraz okoliczne źródła i studnie były jedynymi dostarczycielami wody

diritto romano, Torino 1968, s. 54; U. Robbe, *La differenza sostanziale fra 'res nullius' e 'res nullius in bonis'*. *La distinzione delle 'res' pseudo-marciana*, I, Milano 1979, s. 920; W. Eck, *'Cura viarum' und 'cura aquarum publicorum' als kollegiale Ämter im frühen Prinzipat*, „KLIO” 1992, nr 74, s. 238. Zwolenników przypisania tej zasługi Augustowi jest niewielu. Do nich zalicza się m.in. A. Palma, *op. cit.*, s. 178; C. Varela Gil, *El estatuto jurídico del empleado público en derecho romano*, Madrid 2007, s. 236.

⁴⁰ CIL VI 1236; VI 31542 (=ILS 5924 a–d).

⁴¹ CIL VI 1234.

⁴² Jeszcze rok wcześniej, tj. w 8 r. p.n.e., wytyczeniem granic Tybru, na mocy uchwały senatu, zajęli się dwaj konsulowie wybrani na ten rok – C. Asinius Gallus i C. Marcius Censorinus, jednak już rok później *cippi* ustawiał sam princeps, aczkolwiek również *ex senatus consulto*. Zob. CIL VI 1235; VI 31541 (=ILS 5923).

pitnej dla jego mieszkańców⁴³. Poza tym woda z tej rzeki zasilała popularne łaźnie, zdobiące Miasto fontanny, a także służyła do oczyszczania ulic i ścieków. Była wreszcie „żywicielem” Rzymian i nie chodzi tylko o rybołówstwo, jakie na niej uprawiano, ale przede wszystkim fakt, iż statkami i łodziami docierała do stolicy większość artykułów żywnościowych czy kosztowności. Taki też podwójny wymiar chciano nadać pieczy nad Tybrem i jego brzegami. Realizujący ją urzędnicy mieli bowiem zajmować się jednocześnie ochroną przed powodzią i zapewnianiem statkom stałego i swobodnego dostępu do największego italskiego portu przeladunkowego w Ostii⁴⁴.

I właśnie to stosunkowo wysoka częstotliwość występowania powodzi oraz skala powodowanych przez nie szkód była, jak utrzymują Tacyt i Kasjusz Dion, podstawowym czynnikiem, dla którego doszło do utworzenia nowego kolegium urzędników – *curatores riparum et alvei Tiberis*⁴⁵. Oto jak każdy z nich przedstawił swój pogląd w tej sprawie:

Tac., *Ann.* 1,76: *Eodem anno continuis imbribus auctus Tiberis plana urbis stagnaverat; relabentem secuta est aedificiorum et hominum strages. igitur censuit Asinius Gallus ut libri Sibyllini adirentur. Renuit Tiberius, perinde divina humanaque obtegens; sed remedium coercendi fluminis Ateio Calpitioni et L. Arruntio mandatum.*

Dio Cass. 57,14,7–8: τοῦ τε ποταμοῦ τοῦ Τιβέριδος πολλὰ τῆς πόλεως κατασχότος ὥστε πλευσθῆναι, οἱ μὲν ἄλλοι ἐν τέρατος λόγῳ καὶ τοῦτο, ὥσπερ που τό τε μέγεθος τῶν σεισμῶν ὑφ' ὧν καὶ μέρος τι τοῦ τεύχους ἔπεσε, καὶ τὸ πλῆθος τῶν κεραυνῶν ὑφ' ὧν καὶ οἶνος ἐξ ἀγγείων ἀθραύστων ἐξετάχῃ ἐλάμβανον, ἐκεῖνος δὲ δὴ νομίσας ἐκ πολυπληθίας ναμάτων αὐτὸ γεγονέναι πέντε αἰεὶ βουλευτὰς ἐπιμελεῖσθαι τοῦ ποταμοῦ προσέταξεν, ἵνα μήτε τοῦ χειμῶνος πλεονάζῃ μήτε τοῦ θέρους ἐλλείπῃ, ἀλλ' ἴσος ὅτι μάλιστα αἰεὶ ῥέῃ.

Przede wszystkim obaj historycy zgodnie uważają za twórcę urzędu *curator riparum et alvei Tiberis* Tyberiusza. Zgodnie też genezy tego urzędu obaj doszukują się w tragicznej dla Rzymian w skutkach powodzi z 15 r. n.e. Stolicę Imperium zalały wówczas wody Tybru, które, jak relacjonuje Tacyt, po-

⁴³ Front., *De aq.* 1,4: *Ab urbe condita per annos quadringentos quadraginta unum contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tiberi aut ex puteis aut ex fontibus hauriebant.*

⁴⁴ O. F. Robinson, op. cit., s. 73–74; G. S. Aldrete, *Floods of the Tiber in ancient Rome*, Baltimore 2007, s. 163, 201.

⁴⁵ Dzięki Liwiuszowi możemy śledzić częstotliwość powodzi w Rzymie już od pierwszego wieku republiki (414 r. p.n.e.). Zob. Liv. 4,49,2–3; 7,3,2; 24,9,6; 30,26,5; 30,38,10–12; 35,9,2–3; 35,21,5–6; 38,28,4. Kilka przypadków zalania Miasta przez Tyber opisał też Kasjusz Dion (Dio Cass. 37,58; 39,61; 54,22; 54,25; 56,27,4), Tacyt (*Tac., Ann.* 1,76), Plutarch (Plut., *Numa* 22,4), a nawet św. Augustyn (Aug., *De Civ. Dei* 3,18).

chłonęły wiele ludzkich żyć i budynków. Problem był tym poważniejszy, że do takich wydarzeń dochodziło częściej. Należało więc zbadać przyczyny tego zjawiska i wskazać ewentualne sposoby rozwiązania problemu, co, według Tacyty, Tyberiusz zlecił Ateiusowi Capito i Lucjuszowi Arruntiusowi. Opracowali oni plan zmiany kierunku dopływu Tybru, który jednak ostatecznie został odrzucony przez senat⁴⁶. Niemniej obu konsulów można uważać za pierwszy dwuosobowy zespół *curatores aquarum*. Być może właśnie na podstawie przedłożonego przez nich raportu cesarz ustanowił, złożone tym razem już z pięciu członków, kolegium specjalizujące się wyłącznie w zarządzaniu i nadzorowaniu Tybru, tj. *curatores alvei Tiberis*⁴⁷.

Podobną genezę *curatores riparum et alvei Tiberis* przedstawił Kasjusz Dion. Tak jak Tacyt, momentu oraz przyczyn powstania urzędu doszukuje się on w nieszczęśliwych dla Rzymu wydarzeniach z 15 r. n.e. Według niego, Tyberiusz, sądząc, iż do powodzi doprowadziło nadmierne nagromadzenie się wód w rzece, wyznaczył pięciu senatorów wybranych losowo i powierzył im zadanie utworzenia stałej rady zajmującej się Tybrem. Miała ona czuwać nad stanem wód w rzece w poszczególnych porach roku, tak by żegluga nią była możliwa przez cały rok. Ta właśnie pięciosobowa komisja to, jak sugeruje Dion, pierwsi *curatores riparum et alvei Tiberis*⁴⁸.

Nie tylko przypisanie Augustowi powołania urzędów *curatores urbi* budzi wątpliwości. Skupiają się one również wobec przedstawionej przez Swetoniusza kwestii utworzenia przez pierwszego princepsa prefektury miasta.

W odniesieniu do tego urzędu, podobnie jak w przypadku kuratorów, udział Oktawiana Augusta był znaczny, jednak wbrew temu, co pisał antykwarysta, nie jemu należy przypisywać stworzenie urzędu *praefectus urbi*. Choć niewiele jest tekstów źródłowych omawiających to zagadnienie, to jednak te, którymi dysponujemy, pozwalają domniemywać, iż prefekci funkcjonowali już wcześniej, być może nawet w królestwie.

Liv. 1,59,12: *imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis iam ante ab rege instituto, relinquit.*

Liv. 1,60,4: *Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Ser. Tulli creati sunt, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.*

⁴⁶ Tac., *Ann.* 1,79.

⁴⁷ M. E. Cosenza, *Official Positions after the Time of Constantine*, Pennsylvania 1905, s. 35.

⁴⁸ CIL VI 1237; *Le dictionnaire des antiquités*, s.v. *curatores alvei Tiberis et riparum et cloacarum Urbis*, s. 1624. Jak zauważa O. F. Robinson, op. cit., s. 75, mocnym argumentem przemawiającym za tym, że do powstania kolegium *curatores riparum et alvei Tiberis* doszło w 15 r. n.e., jest fakt, iż pierwotnie składało się ono z pięciu członków. Jedynym zaś o tak licznym składzie kolegium, byli powołani przez Tyberiusza *curatores locorum publicorum iudicandorum*. Dla przypomnienia – *cura aquarum* liczyła trzech członków, a *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* dwóch.

Tac., *Ann.* 7,11: *Namque antea, profectis domo regibus ac mox magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur qui ius redderet ac subitis mederetur; furentque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullio Hostilio Numam Marcium et ab Tarquinio Superbo Spurinum Lucretium impositos. Dein consules mandabant; duratque simulacrum quotiens ob ferias Latinas praeficitur qui consulare munus usurpet. certum Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem, equestris ordinis cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit. mox rerum potitus ob magnitudinem populi ac tarda legum auxilia sumpsit e consularibus qui coereret servitia et quod civium audacia turbidum, nisi vim metuat.*

Najdalej w poszukiwaniu korzeni prefektury miejskiej cofa się Tacyt, który jej początków doszukuje się w okresie panowania Romulusa i jemu też przypisuje utworzenie tego urzędu⁴⁹. Liwiusz natomiast, pisząc o królewskim *praefectus urbi*, zatrzymuje się w czasach Tarwiniusza Pysznego. Fakt, iż o tym urzędzie wspomina dopiero za panowania ostatniego króla z dynastii etruskiej, może sugerować, iż historyk nie ma pewności co do wcześniejszego istnienia tego urzędu. Niemniej geneza prefektury miejskiej sięga o wiele dalej w historii Rzymu, aniżeli chciałby tego Swetoniusz. Można jednak przypuszczać, że tak samo jak w przypadku *curatores urbi*, antykwarysta, pisząc o powołaniu przez Augusta urzędu prefekta, miał na myśli nie tyle wykreowanie go po raz pierwszy, ile odnowienie i nadanie mu charakteru adekwatnego do kierunku polityki princepsa⁵⁰. Ta tendencja jest zauważalna już w rządach Juliusza Cezara. Mianowicie dyktator powoływał prefektów nie z powodu rzeczywistej konieczności, lecz z potrzeb chwili, zwłaszcza po to, by stworzyć skuteczną przeciwwagę dla urzędników republikańskich⁵¹.

Od samego początku rola *praefectus urbi* polegała na zastępowaniu głównego organu władzy w czasie jego nieobecności w Mieście. W królestwie zastępował on więc króla, w republice konsulów bądź innych *magistratus cum imperio*, a w pryncypacie princepsa. W okresie pełnionego zastępstwa prefekt stawał się więc gwarantem utrzymania władzy, z czym wiąże się fakt, iż to na niego spadał ciężar zabezpieczenia centrum politycznego⁵². W przeciwieństwie zatem do *curatores urbi*, pełniących rolę strażników miejskiej in-

⁴⁹ Dion. Hal. 2,12,1; 4,82,1.

⁵⁰ W przypadku *praefectus urbi* widać ciągłość istnienia tego urzędu od momentu utworzenia go w królestwie aż po czasy Augusta. Jednak, jak pisze S. Ruciński, 'Praefectus Urbi'. *Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2008, s. 19, w drugiej połowie I w. n.e. istniał już zaledwie cień tej instytucji. Zaczął on zanikać już w IV w. p.n.e., na co bezpośredni wpływ miały *leges Liciniae Sextiae* z 367 r. p.n.e. i powołany na ich mocy urząd pretora. Pomimo to, jak podkreśla S. Ruciński, op. cit., s. 32, urząd też nadal istniał, choć związane z nim funkcje ograniczono do świąt latyńskich (*feriae Latinae*).

⁵¹ S. Ruciński, op. cit., s. 45.

⁵² Ibidem, s. 50.

frastruktury, funkcje *praefectus urbi*, przynajmniej we wczesnym pryncypacie, którego dotyczą prowadzone rozważania, miały zdecydowanie wyraźniejsze zabarwienie polityczne. Słuszna jest zatem opinia, w myśl której określanie prefekta miasta terminem *curator urbi* u progu pryncypatu jest sformułowaniem na wyrost wobec jego rzeczywistej roli⁵³. Funkcje związane z *cura urbis* pełnili bowiem, niezależnie od tego, czy cesarz aktualnie przebywał w Rzymie czy poza nim, kuratorzy, odpowiedzialni wyłącznie przed cesarzem, a także, choć w marginalnym już stopniu, edylowie. Podporządkowanie *curatores urbi* prefektowi miasta, a niekiedy, jak choćby w przypadku *curator viarum*, ich likwidacja, nastąpiło dopiero w drugiej połowie III w. Stało się tak na skutek reform zainicjowanych przez Dioklejana (284–305 r.) i kontynuowanych przez Konstantyna Wielkiego (307–337 r.). Ich założeniem było bowiem stworzenie całkowicie scentralizowanej i zbiurokratyzowanej administracji państwowej kierowanej przez podlegających cesarzowi i przez niego kontrolowanych urzędników⁵⁴.

Odnosząc się jeszcze raz do przytoczonych wcześniej słów Tacyta, słuszne wydaje się więc stwierdzenie, że August jedynie wznowił i umocnił urząd *praefectus urbi*, co przynajmniej po części było podyktowane jego dążeniem do ugruntowania i zabezpieczenia swojej władzy w Rzymie, jak również „potrzebami policyjno-administracyjnymi wielkiej metropolii, jaką stał się Rzym”⁵⁵.

Po bliższym zapoznaniu się z początkami poszczególnych urzędów *curatores urbi*, a także w oparciu o, jak już akcentowano, nieszczególnie bogaty materiał źródłowy, można dojść do wniosku, że treść podanego na początku rozważań w wątpliwość fragmentu dzieła Swetoniusza (Suet., Aug. 37), faktycznie nie do końca odpowiada prawdzie historycznej. Okazuje się bowiem, że w zasadzie żaden z wymienionych przez antykwarystę kuratorów, ani też prefekt miasta, nie był wyłącznym dziełem Augusta. Poważnych zasług, jak wielokrotnie podkreślano, nie można mu natomiast odmówić, jeśli chodzi o organizację *cura urbis* już w pierwszych latach jego panowania. Jak zatem określić i ocenić rolę princepsa? Zdecydowanie była ona poważna, a jej znaczenie ogromne, mimo iż poszczególni *curatores* po raz pierwszy pojawili się w rzymskiej administracji na długo przed objęciem przez niego rządów. W zasadzie każdy z tych urzędów swoimi korzeniami sięgał czasów wcześniejszych, a mianowicie republiki. August po mistrzowsku wykorzystał tę okoliczność i sprytnie powiązał ją, z jednej strony, z koniecznością zapewnienia dynamicznie rozwijającej się infrastrukturze miejskiej sprawnego i fachowego kierownictwa, z drugiej zaś, posłużył się tymi urzędami do zaspokojenia żądzy władzy, jaką

⁵³ O. F. Robinson, op. cit., s. 2–3; S. Ruciński, op. cit., s. 69.

⁵⁴ R. Kamińska, *Organizacja 'cura urbis' w Rzymie w początkach pryncypatu*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13.1, s. 78.

⁵⁵ S. Ruciński, op. cit., s. 19.

pałała dotychczasowa elita rządząca, tj. *ordo senatorius*, teraz nieco odsunięta przez princepsa od sterowania państwem⁵⁶. Również i ten zabieg polityczny zakończył się sukcesem. To zagadnienie wymaga jednak osobnego omówienia.

Bibliografia

- Aldrete G. S., *Floods of the Tiber in ancient Rome*, Baltimore 2007.
- Broughton T. R. S., *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. II, 99 B.C.–31 B.C., New York 1952.
- Bruun Ch., *Die 'Historia Augusta', die Proskriptionen des Severus und die 'curatores operum publicorum'*, „Arctos” 1990, nr 24.
- Burdese A., *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1987.
- Cosenza M. E., *Official Positions after the Time of Constantine*, Pennsylvania 1905.
- de la Peña Olivás J. M., *Alcance y organización de las obras públicas en el Imperio Romano*, [w:] *Nuevos de las obras Públicas Romanas*, Astorga 2006.
- Eck W., *'Cura viarum' und 'cura aquarum publicorum' als kollegiale Ämter im frühen prinzipat*, „KLIO” 1992, nr 74.
- Fischer R., *Umweltschützende Bestimmungen im römischen Recht*, Aachen 1996.
- Girard P. F., *Textes de droit romain. Publié et annoté*, Paris 1913.
- Impallomeni G., *L'editto degli edili curuli*, Padova 1955.
- Kamińska R., *Ochrona dróg publicznych przez urzędników rzymskich*, „Zeszyty Prawnicze” 2008, nr 8.2.
- Kamińska R., *'Cura aquarum' w prawie rzymskim*, „Zeszyty Prawnicze” 2010, nr 10.2.
- Kamińska R., *Zarys kompetencji edylów jako urzędników miejskich*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2013, nr 88.
- Kamińska R., *Organizacja 'cura urbis' w Rzymie w początkach pryncypatu*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13.1.
- Kolb A., *Die kaiserliche Bauverwaltung in der Stadt Rom*, Stuttgart 1993.
- Kunkel W., Wittmann R., *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, München 1995.
- Kuryłowicz M., *'Tresviri capitales' oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales UMCS”, Sec. G Ius, 1993, nr 40.
- Kuryłowicz M., *Nadzór magistratur rzymskich nad porządkiem publicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo i porządek publiczny – historia, teoria, praktyka: Konferencja naukowa*. Hadle Szklarskie, 26 września 2003 r., red. E. Ura, Rzeszów 2003.

⁵⁶ A. Burdese, op. cit., s. 157.

- Kuryłowicz M., D. 48,24: *'De cadaveribus punitorum'*. Prawo rzymskie o zwłokach osób skazanych za przestępstwa przeciwko państwu, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007.
- Kuryłowicz M., *Publiczne porządki i nieporządki pogrzebowe w okresie wczesnego cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, red. K. Amielańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2010.
- Le dictionnaire des antiquités*, s.v. *curatores aedium sacrarum, locorum et operum publicorum*, red. M. M. Daremberg, Edm. Saglio, t. 1, vol. 2.
- Lenel O., *Das Edictum perpetuum*, Leipzig 1927.
- Mommsen Th., *Römisches Staatsrecht* 3, II.2 (Tübingen 1899), przedruk Graz 1952.
- O akweduktach miasta Rzymu. Frontinus*, przeł. i wstęp C. Kunderewicz, „Prace Zakładu Archeologii Antycznej IHKM PAN” 1961, z. 19.
- Orestano R., *Il „problema delle persone giuridiche” in diritto romano*, Torino 1968.
- Palma A., *Le ‘curae’ pubbliche. Studi sulle strutture amministrative romane*, Napoli 1991.
- Palmirski T., *How the commentaries to ‘de his qui deiecerint vel effuderint’ and ‘ne quis in suggrunda’ edicts could be used on the ground of ‘edictum de feris’*, „RIDA” 2006, nr 53.
- Palmirski T., *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez zwierzęta według ‘edictum de feris’*, „CPH” 2007, nr 59.1.
- Robbe U., *La differenza sostanziale fra ‘res nullius’ e ‘res nullius in bonis’. La distinzione delle ‘res’ pseudo-marciana*, I, Milano 1979.
- Robinson O. F., *Ancient Rome. City Planning and Administration*, London–New York 1992.
- Rotondi G., *‘Leges Publicae Populi Romani’*. Elenco cronologico con una introduzione sull’attività legislativa dei comizi romani, Milano 1912 (Hildesheim 1962, przedruk).
- Ruciński S., *‘Praefectus Urbis’*. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa, Poznań 2008.
- Scherillo G., *Lezioni di diritto romano. Le cose*, Milano 1945.
- Shiple F. W., *Agrippa’s Building Activities in Rome*, Washington 1933, reprint Eugene 2008.
- Smith W., *Dictionary of Greek and Roman Geography*, 1854, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=superaequum-geo>.
- Staccioli R. A., *The Roads of the Romans*, Los Angeles 2003.
- Tarwacka A., *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012.
- Trisciuglio A., *‘Sarta tecta, ultrotributa, opus publicum faciendum locare’*. Sugli appalti relativi alle opere pubbliche nell’età repubblicana e augustea, Napoli 1998.
- Varela Gil C., *El estatuto jurídico del empleado público en derecho romano*, Madrid 2007.
- Viganò R., *Appunti sulla ‘cura riparum et alvei Tiberis’: gestione diretta o indiretta?*, [w:] *Studi in onore di Gaetano Scherillo*, Milano 1966.
- Wissowa G., s.v. *aedilis*, „RE” 1894, nr 1, kol. 454.